

**УСУЛҲОИ ТАРҶУМАИ
ВОЖАҲОИ АСЛИИ ТОҶИКИИ
СЕРМАӢНОИ «МАСНАВИИ
МАӢНАВИ» БА ЗАБОНИ АНГЛИСИ**

**СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА
МНОГОЗНАЧНЫХ ИСКОННО
ТАДЖИКСКИХ СЛОВ В “МАСНАВИ
МА’НАВИ” НА АНГЛИЙСКИЙ
ЯЗЫК**

**WAYS OF TRANSLATION OF
TAJIK ORIGINAL POLYSEMANTIC
WORDS OF “MATHNAWI MA’NAVI”
INTO ENGLISH LANGUAGE**

Шарипова Шаҳзода Мирзозаниевна,
муаллими калони кафедраи назария ва
амалияи забони англисии факултети забонҳои
хориҷӣ, МДТ “ДДХ ба номи академик
Б. Гафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)

Шарипова Шаҳзода Мирзозаниевна,
ст. преподаватель кафедры теории и практики
английского языка факультета иностранных
языков ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова»
(Худжанд, Таджикистан)

Sharipova Shahzoda Mirzozanievna,
senior lecturer of theory and practice of English
language of the faculty of foreign languages under
the SEI “KhSU named after academician
B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan)
e-mail: shahzodakhonum@mail.ru

Хусусиятҳои сермаӢноӣ зоҳир кардани унсурҳои луғавии «Маснави маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ баррасӣ шуда, дар асоси маводи асар муайян гардидааст, ки дар он гурӯҳе аз калимаҳо аз ду то ҳафт маъноро ифода кардаанд. Аз қиёси теъдоди калимаҳои сермаӢно хулоса шудааст, ки миқдори бештари калимаҳо дорои ду маъно буда, теъдоди калимаҳои ҳафтмаъно хеле кам аст. Чунин калимаҳоро тарҷумони англисии асар низ бо айни як унсури луғавии англисӣ тарҷума карда, гоҳ мувофиқати пурра доштан ва гоҳи дигар бо фарқҳои ҷузъӣ баргардон шудани онҳоро таъкид намудааст. Таъкид шудааст, бархе аз маъноҳои калимаҳо хоси сабки баёни Мавлавӣ мебошанд, зеро мурағбатҳои луғатномаҳо пас аз шарҳи маъно танҳо аз осори ӯ далели шеърӣ зикр намудаанд. Муқоисаи маъноҳои калимаҳо дар фарҳангномаҳои тоҷикиву англисӣ ва «Маснави маънавӣ» қайдгардида муаллифро ба хулосае овардааст, ки чанде аз маъноҳои дар асар дарҷёфта дар луғатномаҳо ишора нашудаанд.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони англисӣ, «Маснави маънавӣ», сабки баён, ҳодисаи сермаӢноӣ, тарҷума, думаӢноӣ, ҳафтмаӢноӣ

Рассмотрено явление полисемантической лексических элементов в «Маснави маънави» Джалолуддина Балхи при переводе поэмы с таджикского языка на английский язык. На основе богатого фактологического материала определено, что группа исконно таджикских слов, использованных в поэме, выражает от двух до семи значений. Анализ полисемантических слов даёт основание сделать вывод, что большинство из них обладает двумя-тремя значениями, а количество слов с семью значениями незначительно. Подобные лексические элементы переводчик произведения на английский язык передает одним элементом, иногда он подчёркивает полное совпадение значений слов, а иногда отмечает, что перевод осуществляется с частичным совпадением. Подчёркивается, что некоторые значения слов присущи индивидуальному стилю изложения Мавлоно, ибо авторы толковых словарей в качестве подтверждающего стихотворного материала приводят только его бейты. Сопоставление значений слов, приведённых в таджикско-английском словаре и «Маснави маънави», позволяет сделать вывод, что некоторые значения, зафиксированные в поэме Мавлоно, использованы поэтом индивидуально и не встречаются в словарях.

Ключевые слова: таджикский язык, английский язык, «Маснави маънави», стиль изложения поэмы, полисемантичность значения слов, перевод, двузначные слова, семизначные слова

The article examines the phenomenon of polysemanticity of lexical elements in "Mathnawi Ma'navi" by Jalaluddin Balkhi when translating the poem from Tajik into English. Based on rich factual material, it has been determined that the group of native Tajik words used in the poem expresses from two to seven meanings. An analysis of polysemantic words gives grounds to conclude that most of them have two or three meanings, and the number of words with seven meanings is insignificant. The translator of a work into English conveys such lexical elements as one element; he sometimes emphasizes the complete coincidence of the meanings of words, and sometimes notes that the translation is carried out with a partial coincidence. It is emphasized that some meanings of words are inherent to Mavlono's individual style of presentation, since the authors of explanatory dictionaries cite only his beyts as supporting poetic material. A comparison of the meanings of words given in the Tajik-English dictionary and "Mathnawi Ma'navi" allows us to conclude that some meanings recorded in the poem Mavlono were used by the poet individually and are not found in dictionaries.

Key-words: Tajik language, English language, "Mathnawi ma'navi", the style of the argument to the poems, polysemanticity of word meaning, translation, two-valued words, seven-valued words

Муҳаққиқон борҳо таъкид намудаанд, ки забони тоҷикӣ дар байни забонҳои олам бо сарватманду пуриктидор буданаш мақому мавқеи хосса дошта, ин забон иктидори ифодаи матлаби муайянро ба чандин тарз зебову гушнавоз ифода кардан дорад. Як нишони иктидори беҳамтои ин забон дорои захираи луғавии бузург доштаниаш мебошад. Мувофиқи таҳмини олимон, дар давраи ҳозира таркиби луғавии забони тоҷикиро зиёда сад ҳазор- сад панҷоҳ ҳазор калима дар бар мегирад [11, с. 166; 6, с.207]. Аз байни чунин микдори калима қисми камтарашон дорои як маъно буда, теъдоди унсурҳои луғавии сермаъно ба маротиб зиёд аст. Ба ин нукта тавачҷуҳ карда академик М. Шакурӣ қайд намудааст, ки «хусусан калимаҳои серистеъмол бештар маъно доранд. Масалан, калимаҳое, ки номи як узви бадани инсонро ифода мекунанд, ҳамеша дорои чандин маъно мебошанд. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» аз калимаи **чашм** 4 маъно, аз калимаи **пой** 6 маъно, аз калимаи **сар** 8 маъно, аз калимаи **даст** 9 маъно қайд шудааст. Дар ин фарҳанг аз дигар калимаҳои серистеъмоли **бод** 7 маъно, **об** 9 маъно, **банд** 12 маъно ва феъли **пардохтан** 14 маъноро ифода кардааст» [11, с.147].

Маълум аст, ки дар ҳар гуна забон микдори маъно дар муқоиса бо теъдоди калима афзалият дорад. Шояд маҳз ҳамин ҳолат боис гардида бошад, ки бо айнӣ як унсури луғавӣ чандин маъно ифода карда мешавад, яъне дар ин гуна мавридҳо дар забон «қонуни номутаносибии аломат (калима) ва маъно» [3, с.161] амал мекунад.

Як сабаби асосии афзуда шудани маънои ин ё он калима ба қудрати ҳамнишинии он бо унсурҳои дигари луғавӣ вобаста аст, яъне ҳар қадаре ки калима имкони бештари васл шудан бо вожаҳои дигар дошта бошад, он ҳамон андоза ба маъноҳои мухталиф доро мешавад. Бояд ба назар гирифт, ки дар байни калимаҳои ҳамнишиншуда вучуд доштани робитаи ҳатмии маъноӣ (аслӣ ё маҷозӣ) зарур аст. Агар аз ин нуқтаи назар ба осори адибоне чун Ҷалолуддини Балхӣ нигоҳ кунем, хоҳем дид, ки ӯ дар натиҷаи ҳамнишин кардани вожаву таркибҳои гуногун бо ҳамдигар ба онҳо маъноҳои ато кардааст, ки назирашон дар адабиёти классикӣ кам ёфт мешавад. Чунин хусусият доштани забони ин адиб дар назди тарҷумонҳои осори ӯ душворҳои алоҳидаеро эҷод кардааст.

Мо аз «Маснавии маънавӣ» 179 вожаи сермаъноро пайдо кардем, ки онҳо аз ду то сездар маъноро ифода кардаанд. Чунин микдори унсурҳои луғавиро аз рӯйи он ки ба забони англисӣ бо чӣ гуна калимаҳо тарҷума карда шудаанд, ба ду гурӯҳ метавон ҷудо намуд: 1) калимаҳои сермаъноӣ тоҷикӣ ба англисӣ бо як калимаи сермаъноӣ он забон тарҷума карда шудаанд; 2) тарҷумаи калимаҳои сермаъноӣ тоҷикӣ ба англисӣ бо якчанд воҳиди луғавии англисӣ. Ҳисоби омӯрӣ нишон дод, ки теъдоди калимаҳои гурӯҳи аввал 63 адад буда, гурӯҳи дуюм 116 ададро дар бар гирифтаанд. Дар ин мақола мо танҳо доир ба доираи маъноии калимаҳои аслии тоҷикии «Маснавии маънавӣ»-и Мавлавӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ бо айнӣ як вожаи англисӣ чанд нуктаро изҳор кардан мехоҳем.

Дар доираи як мақола оид ба хусусиятҳои маъноии ҳамаи чунин калимаҳо андешаронӣ кардан аз имкон берун аст, бинобар ин, мо бо таҳлили яке аз онҳо иктифо карда, бо ишораи мисолҳои ҳамгунашон маҳдуд хоҳем гардид.

Чанде аз калимаҳои «Маснавии маънавӣ» дар ифодаи ду маъно ба кор рафтаанд, ки тарҷумони англисӣ низ ин гуна вожаҳоро бо айнӣ як калима шарҳ додааст. Чунончи, гузаштагони мо калимаи **мурғ**ро ба ду маъно: а) номи умумии парандагон; б) ба маънои маҷозии суроҳии ба шакли мурғ ва ё мурғобӣ сохташуда истифода кардаанд [9, ҷ.1, с.747-748], вале Мавлавӣ онро ба ду маънои дигар ба кор бурдааст, ки яке аз онҳо «марди комил, муршид» аст:

*Чони ҳар мурғе, ки омад сӯи Қоф,
Чумлаи олам аз ӯ лофанду лоф. [ҷ.4, с.838]³*

Дар забони англисӣ низ дар ифодаи мафҳуми «паранда» калимаи **bird** вучуд дорад [4, с.99], вожаи **мурғ**и байти боло низ бо ҳамин калима тарҷума шудааст: Whenever the soul of any (**spiritual**) **bird** has come to (Mount) Qaf, all the world boast and brag on account of it.

Маънои дуҷуми **мурғ** дар «Маснавии маънавӣ» «воқеияти ваҳдати илоҳӣ; воқеияти ваҳдати вучуд; тавҳиди воқеӣ; тавҳиди зотӣ» мебошад:

*Оина-й холис нагашт ӯ мухлис аст,
Мурғро нагрifton аст ӯ, муқлис аст. [ҷ.2, с.1315]*

Ин маъноро низ тарҷумони англисии байт тавассути вожаи **bird** баргардон кардааст: (If) he has not become (selfless, like) a pure mirror, he is (no more than) mukhlis: (if) he has not caught the **bird**, he is (still) hunting.

Муқоисаи калимаҳои думаъноӣ асари мазкур бо гурӯҳи дигарашон нишон дод, ки онҳо микдоран аз навъҳои дигар бартарӣ доранд. Мувофиқи ҳисоби мо, дар «Маснавии маънавӣ» 21 адад унсури луғавӣ хусусияти думаъноӣ пайдо кардаанд, ки воҳидҳои луғавии **дев** «1.марди комил, муршид»; 2. тавҳиди воқеӣ» [ҷ.3, с.4015; ҷ.6, с.499-500] ва муодили англисияш **devil**, **онна** «1. шишаи як рӯйш бо чева олудашуда; 2. қалби муъмин ва дили сӯфиён ва марди комил» [ҷ.1, с.214, 3483] ва **mirror**, **устухон** «1.киноя аз гӯш; 2. сурату соҳти зоҳирӣ» [ҷ.2, с.431, 3290] ва **bone**, **чароғ** «1. равшанӣ, далел ва раҳнамо; 2. чону равон» [ҷ.1, с.2412, 3984] ва **lamp** аз чумлаи онҳоянд, ки маънои аслиашон ифодакунандаи мафҳумҳои марбут ба ҳешутаборӣ, тарбия, мафҳумҳои маънӣ ва диниву асотирӣ, ҳайвоноту паранда, асбобҳои рӯзгор, гиёҳу наботот, сохтмон, канданиҳои фойданок ва маснуоти мухталиф мебошанд.

Ҷиҳати муҳими ин гуна унсурҳои луғавӣ дар он зоҳир мешавад, ки маъноҳои ҷудогонаи онҳо “дар назар ҳалқаҳои як занҷири муназзамро ба хотир меоваранд” [5, с.48].

Чанде аз калимаҳои асари номбурда дар ифодаи се маъно омадаанд. А. Деххудо 6 маънои калимаи **дарё** (1. баҳр; 2. киноя аз ботин, дарун ва олами маонӣ; 3. киноя аз баҳри бекарони

³ Азбаски ҷилд ва саҳифаҳои ҳамаи мисолҳо дар варианти тоҷикӣ ва англисии «Маснавии маънавӣ» ягона аст, мо зикри ҷилду саҳифаи асарро танҳо пас аз матни тоҷикӣ гузоштаем.

тавҳид; 4. киноя аз шармгоҳи занон; 5. ишора ба зоти поки вочиб-ал-вучуд; 6. ҳастӣ, вучуд)-ро шарҳ дода, барои маъноҳои дуҷумла сеюм танҳо аз осори Мавлавӣ далел овардааст [2, ҷ.7, с.10729]. Ин ҳолат гувоҳи он аст, ки ба чунин маъноҳо ба кор рафтани **дарё** танҳо хоси услуби Мавлавӣ аст. Чунончи, дар байти поён шоир ин калимаро ҳамчун киноя аз ботин, дарун ва олами маонӣ истифода кардааст:

*Чун зи **дарё** сӯи соҳил боз гашт,*

Чанги шеъри “Маснавӣ” бо соз гашт. [ҷ.2, с.5]

Муодили англисии ин калима **sea** буда, дар забони англисӣ он ифодакунандаи се маъно (1. баҳр; 2. мавҷи бузург; 3. маҷ. миқдори зиёд) аст [4, с.719], аммо тарҷумон мафҳуми “киноя аз ботин, дарун ва олами маонӣ”-ро низ бо калимаи **sea** ифода кардааст: When (I say) he returned from **the sea** towards the shore, the lyre of the poesy of the Mathnawí became attuned (again).

Мавлавӣ ин калимаро ҳамчун киноя аз баҳри бекарони тавҳид низ мавриди истифода қарор додааст:

*Пой дар **дарё** манех, кам гӯ аз он,*

*Бар лаби **дарё** ҳамӯш кун лабгазон. [ҷ.2, 1356]*

Дар баёни ин маъно низ тарҷумони англисии байт онро бо вожаи **sea** ифода намудааст: Do not set foot in the **sea**, speak not of It: on the shore of the **sea** keep silence, biting your lips (in amazement).

Маънои “зоти илоҳӣ, ҳастии мутлақ” низ бо ёрии калимаи тоҷикии **дарё** ва англисии **sea** ифода карда шудааст:

*Ё аз он **дарё**, ки мавҷаш гавҳар аст,*

Гавҳараш гӯяндаву биновар аст. [ҷ.5, с.2553]

Or of the **sea** whose waves are pearls and whose pearls are speaking and seeing.

Калимаҳои **аждарҳо** “1.мори бузург ва азим; 2.маҷоз нафси аммора; 3. асои Мусо, ки бо муъҷиза аждаҳо мешуд ” [ҷ.3, с.60, 145, 1053, 2548] ва **dragon**, **захр** “1. самми муҳлик; 2. киноя аз сифоти ҷалолуҳу; 3.азоби илоҳӣ”[ҷ.1,с.12, 498; ҷ.4, с.2750] ва **poison**, **ситора** “1.кавқаб; 2. таҷаллии ҳазрати Ҳақ; 3. аҳгари ба шакли ситора аз оташи афрӯхта ҷаҳанда” [ҷ.5, с.3397; ҷ.6, с.98, 115, 356] ва **star**, **гургон** “1.ғайримӯъминин, кофирон, мушрикони; 2. муҳолифон, мунофиқон, душманон; 3. муфсидон, золимон,тоғиён, безъятиқодон» [ҷ.1,с.3119; ҷ.2, с.127; ҷ.4, с.89] ва **wolves** низ аз ҷумлаи чунин унсурҳои луғавӣ мебошанд.

Аз таҳлили маъноҳои чанд калима ва тарзи тарҷумаи онҳо дида мешавад, ки вусъати доираи маъноии унсурҳои луғавӣ дар инкишофи низоми луғавии забон нақши муҳим дошта, чунин ҳолат, пеш аз ҳама, ба зуҳури маъноҳои нави онҳо дар ҷараёни гузариши ном аз як шайъ ба дигаре аз рӯи шабоҳат ё мавҷудияти робитаи устувори байни онҳо вобаста аст [10, с.42].

Ба маъноҳои мухталиф, ҳатто ғайримунтазира ба кор бурдани калима аз тарафи Мавлавӣ аз он дарак медиҳад, ки ӯ қувваи беканори маъниофарӣ дошта, бо пеш гирифтани ин гуна иқдом маънавиятпарвар ва инсонсози беҳамто буданаширо нишон додааст, ба ин восита барои қувватафзоӣ ва парвози фикри хонанда замина тайёр кардааст. Чунончи, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” шаш маънои калимаи **орзу**: 1. ҳавас, хоҳиш, майл; 2. мурод, матлаб, талаб, ком; 3.маҷ. умед, интизорӣ; 4.тамаъ; даъво; 5.маҷ. ишқ, муҳаббат; савдо; 6.тахаллуси шоири асри 1V111 [9, ҷ.1, с.921] шарҳ ёфтааст. Аз байни чунин маъноҳо Мавлавӣ **орзуро** ба ҷаҳор маънои зер истифода намудааст:

1. Ба маънои “хоҳиш”:

*Бод дар мардум ҳавову **орзу**ст,*

Чун ҳаво бигзоштӣ. пайгоми хуст. [ҷ.1, с.68, 1101]

Муодили англисии ин вожа **desire** аст, ки М.Мамадназаров дар луғатномааш ду маънои он: 1) хоҳиш, орзу; 2) талаб, дархост, майли шадидро қайд кардааст [4, с.238], вале тарҷумони англисии “Маснавии маънавӣ” дар ифодаи ҳар ҷаҳор маъно **desire**-ро кор

фармудааст: The wind in men is vanity and **desire**, when you have abandoned Vanity (then) is (the time for) the message from him (God).

2. Ба маънои “шаҳват”. Шоир бо мақсади он ки дар байти зерин **орзу** ба маънои зикршуда омадааст, пас аз он худи калимаи **шаҳват**ро низ истифода намудааст:

Ки маро сад орзуву шаҳват аст,

Дастӣ ман баста зи биму ҳайбат аст. [ҷ.5, с.196, 3067]

Дар тарҷумаи англисӣ низ ҳамин тарзи баён риоя шуда, танҳо тафовут ин аст, ки ҳар ду вожа дар шумораи чамъи **desires** and **lusts** зикр ёфтаанд: For I have a hundred **desires** and **lusts** (but) my hand is tied by fear and awe (of God)

3. Маънои сеюми ин калима “он чӣ мавриди ҳоҷат аст”-ро дорад:

Чун чунин хоҳӣ, Худо хоҳад чунин,

Медиҳад ҳақ орзуи муттақин. [ҷ.4, н., с. 6, 278]

Дар ин маврид низ дар варианти англисии байт калимаи **desire** ба кор рафтааст: Since thou wishest it so, God wishes it so: God grants the **desire** of the devout.

4. **Орзу** дар мисраъҳои поён якҷоя бо феъли **будан** маънои “кому матлуб будан”-ро дорад:

Духтаре дорам латифу бас санӣ,

Орзу мебуд ёро меъмӣ. [ҷ.5, с.214, 3374]

Ин хусусияти корбурди калимаро ба назар гирифта, мутарҷим низ онро ҳамчун феъли **was desiring** бағрадон кардааст: I have a comely daughter of very high estate: she **was desiring** (to marry) a true believer.

Ҳамин тавр, дар “Маснавии маънавӣ” унсурҳои луғавии **ранг** «1.лавн; 2. зоҳир, зебоии зоҳирӣ; 3. дунёи моддӣ, дунёи зоҳирӣ; 4. хирқаи дарвешон» [ҷ.1,1128-1129, 2467-2468; ҷ.5, с.364-365] ва **colour** низ аз ҷумлаи чунин унсурҳои луғавии ҷаҳормаъно мебошад.

Аз мисолҳои зикршуда пай бурдан душвор нест, ки дар пайдо гардидани чунин маъноҳо нақши маҷозу киноя калон аст. Маълум аст, ки “забони тоҷикӣ забони маҷозот аст. Маҷозҳо, кинояву истиораҳои он қобиланд, ки паҳлуҳои гуногуни маънӣ, ҳама мураккабиҳо, ғаномандиҳо, чилваҳои рангомези олами ҳастиро ба тарзе ҳайратангез ба тобиш оранд” [11, с.24].

Чунин хусусияти калимаҳо фақат дар сурати робита доштани онҳо ба асосҳои маъноҳои сарфию наҳвӣ ва луғавӣ-маъноӣ метавонад зоҳир гардида, гурӯҳу синфҳои муайянро ташкил диҳанд. Профессор Ш.Кабилов ин хусусияти равобити байни калимаҳоро ба хонаи анкабут монанд кардааст [3, с.154]. Воқеан, меъёру қоидаҳои ҳамнишинии унсурҳои луғавӣ басо печидаву мураккаб буда, онҳо дар муддати дурударози ташаккул ва таҳаввули забон ба тағйироти муайян дучор мегарданд. “Маснавии маънавӣ”-и Мавлоно Балхиро метавон маъҳази муҳими инъикоскунандаи ҳамин гуна таҳаввулот ҳисоб кард. Бо боварии комил ҳукм кардан мумкин аст, ки то ӯ гурӯҳи калони унсурҳои луғавиро ба маъноҳои ғайриодӣ ҳеч як адиб мавриди истифода қарор намодааст. Масалан, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин маъноҳои вожаи **оташро** ишора намудаанд: 1) он чӣ дар вақти сӯхтани ҷӯб, ангишт ва ғ. ба вучуд меояд ва дорои равшанию гармист, алав; 2) *маҷ.* тундӣ, тезӣ; ғазаб; 3) *маҷ.* сӯзу гудоз, ғаму андух, дард; 4) киноя аз шароб, бода; 5) д. дӯзах [9, ҷ.1, с.931].

Дар “Луғатнома”-и А. Деҳхудо илова ба маъноҳои қайдшуда боз маъноҳои: 1) зулми фоҳиш; 2) ҳарорат; ишки сӯзон; 3) ривочу раванг; 4) балову мусибат ишора шудааст [2, ҷ.1, с.65-67], вале дар абёти зерини шоир бошад, калимаи **оташ** ба панҷ маънои зайле ба кор рафтааст, ки ба истисноӣ як маъно боқӣ дар ҳар ду фарҳангнома ба қайд намодааст:

1. Ба маънои “Иблис”:

Оташеро гуфт: “Рав, Иблис шав,

Зери ҳафтум хок бо талбис шав.” [ҷ.2, с. 335, 1622]

Тарҷумон ба чуни маъно омадани калимаро бо вожаи **fire** ифода кардааст: Then it has become certain that thou exaltest whom so Thou wilt: He (God) said to an earthly creature, “Unfold thy wings” **To the creature of fire** He said “Go become Iblis: begone under the Seventh Earth with imposture!”

Маълум мешавад, ки дар забони англисӣ **fire** боз маъноҳои: 1. оташ, гулхан; 2. сӯхтор; 3. алов; 4. бухорӣ, плита; 5. тўппаронӣ, тирандозӣ; 6. оташбозӣ; 7. сахтӣ, сардиву гармии рӯзгор; 8. илҳом, изтироб, ҳаяҷон; 9. таб, табларза, ҳароратро доштааст [4, с.326].

Тарҷумони англисии “Маснавии маънавӣ” маъноҳои зерини **оташиро** низ ба англисӣ бо калимаи **fire** тарҷума кардааст:

2. Оташи хашми илоҳӣ ва чуз он:

Гар набандӣ з-ин сухан ту ҳалқро,

Оташе ояд, бисӯзад халқро.

Оташе гар н-омадат ин дуд чист?

Чон сияҳ гашта, равон мардуд чист? [ҷ.2, н, с.341, 1731]

Тарҷумаи англисӣ (чун оташи номуайяний): If you do not stop your throat from (uttering) these words, **a fire** will come and burn up the people. If **a fire** has not come (then) what is this smoke? Why has your soul become black and your spirit rejected (by God).

3. Ҳарорати ғаризии бадан; оташи ишқи илоҳӣ:

То гизо гардӣ, биёмеъ ба чон,

Баҳри хорӣ нестат ин имтиҳон.

Об меҳӯрдӣ ба бўстон сабзу тар,

*Баҳри ин **отаи** будаст он обҳвар. [ҷ.3.н, с.237, 4164]*

Тарҷумаи англисӣ: Nay, tis that you may get taste and savour, so that you may become nutriment and mingle with the vital spirit: this affliction of yours is not on account of your being despised. You, when green and fresh, were drinking water in the garden: that water drinking was for the sake of this **fire**.

*Боз **отаи** дасткори васфи тан,*

Ҳаст қоҳир бар тану ӯ шуълазан. [ҷ.4, с. 501, 3762]

Тарҷумаи англисӣ: **Fire**, again, exercises sway over the bodily, nature, it is dominant over the body and flaming.

4. Шаҳват, нафси шаҳвонӣ:

*Маъниву мағзат бар **отаи** ҳоким аст,*

*Лек **оташиро** қушурат ҳезум аст. [ҷ.5, с. 123, 1933]*

Тарҷумаи англисӣ: Thy spiritual principle and kernel is dominant over the **Fire**, but thy skins (sensual faculties) are fuel for the **Fire**.

5. Киноя аз касе, ки муставлӣ бар шаҳвати худ бошад, марди комил:

Оташе бояд бишуста з-оби ҳақ,

Ҳамчу Юсуф муътасим андар раҳақ. [ҷ.5, с. 246, 3873]

It needs a **fire** quenched by God’s water, one that like Joseph holds fast (to God) in (the hour of) evil temptation.

Бархе аз калимаҳои монанди **шоҳ** дар “Маснавии маънавӣ” хусусияти шашмаъноӣ зоҳир кардаанд. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” се маънои **шоҳ** (1. подшоҳ, султон, соҳиби тоҷу тахт; 2. муҳра (дона)-е аз донаҳои шатранҷ (шоҳмот). 3. наврод) [9, ҷ.2, с. 599-600], дар “Луғатнома”-и А. Деҳхудо ҳадаҳ маъноаш (1. шоҳ; 2. бузург, бузургвор, покнаҷод, асил; 3. ҳар чизи бузург; 4. ба маҷоз ба ғайришоҳ; 5. мумтоз; 6. роҳи фароҳу бузург; 7. лақаби баъзе шайхони сӯфӣ; 8. Худо; 9. маҷозан бузурги қавм; 10. шӯй; 11. шоҳи шатранҷ; 12. ҳамчун чузъи номи чуғрофисоз; 13. як сӯй аз қоббозӣ; 14. номи порча ва ҷомеа, ки аз Ҳинд оранд; 15. сурате аз суварӣ варақи қимор; 16. марди қори хайркунанда. 17. номи қонваре дар

Ҳиндустон) [2, ҷ.9, с. 14054-14057] қайд гардидааст, аммо дар “Маснавии маънавӣ” ғайр аз маъноҳои “шоҳ” ва “Худо” дигар ҳеҷ кадом маънои ин унсури луғавӣ дар фарҳангномаҳои ба мо дастрас дучор нагардид:

1. **Шоҳ** ба маънои “подшоҳ”:

*Пас бигуфтандаш ба иқболи ту шоҳ,
Ғолиб оему шавад кораи табаҳ. [ҷ.3, с.1249]*

Тарҷумаи англисӣ: Then they said to him, “Through thy fortune, O **King**, we shall prevail, and his cause shall be ruined.

Лозим ба зикр аст, ки ҳамаи чунин маъноҳо ба англисӣ бо вожаи **king** тарҷума шудааст, дар ҳоле ки А.Мамадназаров дар луғатномааш танҳо ба маънои «подшоҳ, шоҳ, шоҳаншоҳ, султон, шахриёр» истифода шудани **king**-ро ишора намудааст [4, с.464].

2. Сӯфии соҳибмақом, сӯфие, ки мақомоти тасаввуфро мегузаронад, на сӯфии соҳибҳол:

*Ҷилва бинад шоҳу ғайр аз шоҳ низ,
Вақти хилват нест ҷуз шоҳи азиз. [ҷ.1, с. 1436]*

Тарҷумаи англисӣ: The unveiling is witnessed by the **king** and by others as well, (but) at the time (with the bride) there is no one except the mighty king.

3. Сӯфии роҳдон:

*Шоҳ буду шоҳи бас огоҳ буд,
Хос буду хосаи Аллоҳ буд. [ҷ.1, с.241]*

Тарҷумаи англисӣ: He was a king and a very heedful king; he was elect and the elect (favourite) of God.

4. Валӣ ва муршид; шахси огоҳ ва бино; марди комил; муршид ва қутби сӯфиён:

*Шаҳрро бифребад илло шоҳро,
Раҳ натонад зад шаҳи огоҳро. [ҷ.3, с. 2553]*

Тарҷумаи англисӣ: He deceives (all in) the city except the **king**: he cannot waylay the sagacious **king**.

5. Вучуди ҳазрати ҳатмии мартабат:

*К-омадем, эй шоҳ, мо ин ҷо фунуқ,
Эй ту меҳмондори суккони уфуқ. [ҷ.5, с.65]*

Тарҷумаи англисӣ: Saying, “We have come here as visitors seeking hospitality, O King, O thou who art the entertainer of (all) the inhabitants of the world.

6. Худо:

*Он ки ӯ шоҳ аст, ӯ бекор нест,
Нола аз вай турфа к-ӯ бемор нест. [ҷ.1, с.1820]*

Тарҷумаи англисӣ: He who is the **King** (of all) is not idle, (though) complaint from Him would be a marvel, for He is not ill.

Чунонки мушоҳида мешавад, ба хусусияти сермаъноӣ калимаҳое доро ҳастанд, ки дар асл тоҷикӣ буда, аз дигар унсурҳои луғавӣ бо серистеъмолии худ фарқ доранд, онҳо дар муддати ҳазорсолаҳо дар забони халқ гардиш дошта, имкони бо вожаҳои мухталиф ҳамнишин гардиданро пайдо намудаанд. Дигар ин ки ба туфайли истифодаи чунин вохидҳои луғавӣ Мавлоно Балхӣ таваҷҷуҳи бештар доштани худро ба қорбурди калимаҳои асили тоҷикӣ нишон додан хостааст. Ба ин маънӣ академик М. Шукуров фармудааст, ки «забони модарӣ, он чӣ бо шири модар омадааст, табиияти асили инсонро таъмин мекунад. Илму фарҳанг ва маънавияти асил он аст, ки аз ҳамин чашмаи табиияту асолат парвариш ёфта бошад. Бегумон, нисбат ба оби хушгӯвори дигар чашмаҳо безъятиной набояд қард, аз ҳар тӯшае ғизои рӯҳ бояд ёфт, вале ба ҳар ҳол *аввало аз чашмаи асолати худ* (таъкиди мо-Ш.Ш.) шодобӣ бояд ҷуст» [11, с. 5].

Ба маъноҳои ғайримунтазира ба кор рафтани калимаҳо дар «Маснавии маънавӣ» аз он дарак медиҳад, ки онҳо дар низоми забон моҳияти пурасрор ва хусусиятҳои мураккабу печида дошта, маҳз бо ҳамин гуна вижагиашон аз воҳидҳои дигари забон тафовут доранд. Чунончи, калимаи одии **бод**, ки дар баъзе фарҳангномаҳо **шаш** (1. чараёни ҳаво, вазиши ҳаво, шамол; 2. *мач*. оҳ; 3. нафх, боди шикам; 4. *мач*. ҳеч; 5. *мач*. нахвот, ғурур, кибр, бодигӣ; 6. номи пардае дар мусиқӣ –9, қ.1, 189-190) ва дар бархе **бисту панҷ** (1. яке аз чаҳор унсур-ҳаво; 2. *мач*. суръат; 3. насим; 4. нахвот, ғурур; 5. шукӯх; 6. тундӣ, шиддат; 7. номи фариштае; 8. тааччуб; 9. нобуд, ҳеч; 10. оҳу нола; 11. фасух; 12. нафх; 13. оҳанге аз мусиқӣ; 14. асп; 15. белинчак; 16. шароб; 17. иттифок, ходиса; 18. киноя аз тунду тез; 19. мадҳу сано; 20. чӯшиши хун; 21. удмо, узмо; 22. *мач*. садама, осеб; 23. майл; 24. дам, нафас; 25. нусрати илоҳӣ-2, қ.3, 3935-3947) маънояш қайд шудааст, дар «Маснавии маънавӣ» ба **хафт** маъноистифода шудааст, ки иддае аз онҳо (мисли маъноҳои 6-7-уми маснавӣ) дар ягон фарҳангнома ишора нагардидааст:

1. Ба маънои “ҳаракате, ки дар ҳаво ба иллати тағйири дараҷаи ҳарорат тавлид мешавад; ба пиндори қадимон, яке аз чаҳор унсур; ҳаво”:

Кӯҳаму ҳастии ман бунёди ўст,

*В-ар шавам, чун коҳ **бодам**, **боди** ўст.* [қ.1, с.3797]

Тарҷумаи англисӣ: “I am a mountain and my being is His building; and if I become like a straw, my **wind** (the wind that moves me) is his **wind**”.

Чунонки дида мешавад, ин ва дигар маъноҳои ин калимаро тарҷумони англисии асар бо вожаи **wind** ифода намудааст, дар ҳоле ки дар бархе фарҳангномаҳои англисӣ-тоҷикӣ танҳо ба **шаш** маънои он (1. бод, шамол; 2. тундбод, тӯфон; 3. бӯ; 4. нафас, нафаскашӣ; 5. боди шикам; 6. созҳои нафасӣ) ишора шудааст [4, с. 921-922].

2. Ғурур, такаббур ва нахвот, худбинӣ, пиндор:

*Чун зи банди дом **боди** ў шикаст,*

Нафси лаввома бар –ў ёбид даст. [қ.5, с.2061-2062]

Тарҷумаи англисӣ: When his **wind** (idle, self-conceit) is broken by imprisonment in the trap the rebuking soul gets the upper hand over him.

3. Ҳечу пуч; беаслу асос ва бебунёд, нобуд:

Аввал иблисе маро устод буд,

*Баъд аз он иблис пешам **бод** буд.* [қ.5, с.2305]

Тарҷумаи англисӣ: At first an Iblis was my teacher; afterwards Iblis was (mere) **wind** in comparison with me.

4. Ба пиндори қадимиён, бод яке аз аркони табиӣи бадан аст ва гоҳе мучибе амрози мухталиф мешавад ва ин амроз номҳои мухталифе чун *боди қуланҷ*, *боди гализ*... дорад:

*Ки на ҳабси **боду** қуланҷат кунад,*

Чор меҳи меъда оҳанҷат кунад. [қ. 5, с. 1745]

Тарҷумаи англисӣ: For they will not make you a prisoner of (incapacitated by) **wind** and dysentery and crucify you with gripes.

5. Ҳаво ва орзу; хоҳишҳои нафс:

Пеш аз он к-ин хокҳо хасфаиш кунад,

*Пеш аз ин к-ин **бодҳо** насфаиш кунад.* [қ.1, с.1884]

Тарҷумаи англисӣ (калима дар шумораи чамъ ба кор рафтааст): Before these clays drink it up, Before these **winds** sweep it away.

6. Хосту қудрати илоҳӣ:

Чун аз эшон мучтамаъ бинӣ ду бор,

Ҳам яке бошанду ҳам шаишад ҳазор.

Бар мисоли мавҷҳо аъдодашон,

Дар адад оварда бошад бодашон. [ҷ.2, с.184-185]

Тарҷумаи англисӣ (дар тарҷумаи англисӣ низ маънои “хости илоҳӣ” ба хубӣ зоҳир нашудааст): When you see two of them met together as friends, they are one and at the same time six hundred thousand. Their numbers are in the likeness of waves: the **wind** will have brought them into number plurality from unity.

7. Руҳи парандагон. Гузаштагон муътақид буданд, ки парандагон руҳеро шабеҳи он ҷӣ дар ҳайвонот ва инсон аст, надоранд, балки руҳи онҳо бод аст, ки иллати ҳаракат ва зиндагияшон аст. Дар байти зерин калимаи **бод** ду маротиба ба кор рафта, дафъаи аввал маънои “руҳи паранда” ва бори дуюм маънои “боди ҳақиқӣ”-ро дорад:

Мурғ аз бод аст, кай монад ба бод,

Номуносибро Худо нисбат бидод. [ҷ.4, с.2408]

Тарҷумаи англисӣ: The bird is (originally) of **wind** (air) (but) how does it resemble **wind**? God gave relationship to the unrelated.

Ҳамин тавр, чанде аз унсурҳои луғавии «Маснавии маънавӣ» дар матни асар дар ифодаи аз ду то ҳафт маъно ба кор рафта, қисме аз чунин маъноҳо дар фарҳангномаҳои тафсирии тоҷикӣ қайд шудаанд, аммо ҳиссае ишора нагардидаанд.

Хоси сабки баёни Мавлавӣ будани бархе аз маъноҳои калимаҳоро бо ҳамин нукта собит кардан мумкин аст, ки мураттибони луғатномаҳо пас аз шарҳи маъно далелро танҳо аз осори ӯ зикр намудаанд.

Тарҷумони англисии асар низ вожаҳои ду \ ҳафтмаъноро бо айни як калима баргардон намудааст, дар ҳоле ки дар иддае аз фарҳангномаҳои тарҷумавӣ танҳо як-ду маънои онҳоро қайд кардаанд, ё чанд маънояшро ишора намуда бошанд ҳам, дар байни чунин маъноҳо оне, ки дар «Маснавии маънавӣ» омадааст, ба мушоҳида нарасид.

ПАЙНАВИШТ:

1. Гулназарзода Ж. Низоми маъноии феъл дар забони тоҷикӣ (бар мабнои осори бадеии Абдурахмони Ҷомӣ). – Душанбе: Матбааи ҶДММ «Абдурахмон-Р». – 330с.
2. Деҳхудо А. Луғатнома. Ҷилди 1. – С.29-1599; ҷилди 3. – С. 3209-4800; ҷилди 7. – С.9609-11199; ҷилди 9. – С.12809-14464. – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон. Чопи дувум аз давраи ҷадид, 1377.
3. Кабилов Ш. Равобит ва ҳамнишинии воҳидҳои забон дар занҷири гуфтор. – Душанбе: 2021. – 316с.
4. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Эр-граф. 2011. – 1015с.
5. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатишиносӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 254с.
6. Маҷидов Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ. – Душанбе: ҶДММ «Дақиқӣ», 2014. – 351с.
7. The Mathnawi of Jalaluddin Rumi. Edited and translated by Reynold A. Nicholson
8. Сабзаев С. Забон ва сабки баёни Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 519с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1, - 949с.; ҷилди 2, - 951с. Зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969.
10. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология. – М.: Высшая школа, 1983. – 334с.
11. Шукуров М. Забони мо-ҳастии мост. – Душанбе: Маориф, 1991. – 231с.

REFERENCES:

1. Gulnazarzoda J. Semantic System of Verbs in Tajik Language (in the example of the literary work of Abdurahmon Jomi). – Dushanbe: Publishing house LLC “Abdurahmon-R”. – 330pp.

2. Dehkhudo A. Dictionary. Volume 1. – PP.29-1599; volume 3. –PP. 3209-4800; volume 7. – PP.9609-11199; volume 9.-PP.12809-14464. -Tehran: Publishing house of Tehran University. The second edition from the new period, 1377.
3. Kabirov Sh. *Relation of Language Components in the Chase of the Speech*. –Dushanbe:. 2021. -316 pp.
4. Mamadnazarov A. *English-Tajik Dictionary*. –Dushanbe: Er-graph. 2011. -1015pp.
5. Majidov H. *Modern Literary Tajik Language. Volume 1. Lexicology*. –Dushanbe: Devashtich, 2007. -254 pp.
6. Majidov H. *The Magic of Persian-Tajik Words*. –Dushanbe: LLC «Daqiqi», 2014. -351pp.
7. *The Mathnawi of Jalaluddin Rumi*. Edited and translated by Reynold A. Nicholson
8. Sabzaev S. *The Language and the Style of Expression of Mavlono Jalaluddin Balkhi*. – Dushanbe: Irfon, 2014. -519 pp.
9. *Tajik Dictionary*. Volume 1, - 949 pp.; volume 2, - 951 pp. Under the editorship of M.Sh. Shukurov, V.A. Kapranov, R. Hoshim, A. Masumi. –M.: Soviet Encyclopedia, 1969.
10. Fomina M.I. *Modern Russian Language. Lexicology*. –M.: Vysshaya shkola, 1983. -334 pp.
11. Shukurov M. *Our Language is Our Existence*. –Dushanbe: Maorif, 1991. -231 pp.